

*протоіерей Костянтин Лозінський,
доктор богословських наук, професор,
завідувач кафедри богослів'я та філософії
Київської православної богословської академії*

УЧАСТЬ «СКІФСЬКИХ МОНАХІВ» У БОГОСЛОВСЬКИХ СУПЕРЕЧКАХ VI СТ.

У статті йде мова про зародження богослів'я теопасхизму як інструменту до подолання монофізитського розколу. Ідея пояснити визначення Халкидонського собору 451 р. шляхом впровадження теопасхистських формул належала саме «скіфським» ченцям, чия праця лягла в основу богослів'я VI ст.

Ключові слова: богослів'я, теопасхизм, Рим, папа, св. Юстиніан, монофізити, православні, халкидоніти.

Богослів'ю Православної Церкви періоду Вселенських соборів присвячено чималий пласт літератури. Особливо це стосується періоду V – VI ст., коли через несприйняття рішень Халкидонського собору 451 р. від Церкви відкололася чимала кількість християн в Єгипті, Вірменії та Сирії, званих монофізитами. Історична і богословська література часто в оцінці подій, які привели до розколу, недооцінює значення післяхалкидонського періоду полеміки між представниками обох християнських спільнот, зокрема у випрацюванні богословських формул, за допомогою яких православні намагалися пояснити термінологію св. Кирила Олександрійського, якого монофізити обрали своїм ідейним вождем.

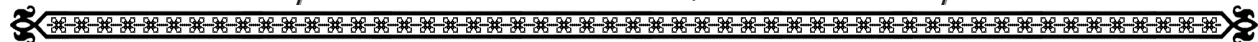
На наш погляд, **актуальним** було б вкласти на працю таких видатних богословів VI ст., як монахи зі Скіфії на чолі з Іоаном Максентієм та св. імператора Юстиніана Великого, яка підготувала торжество православних на V Вселенському соборі 553 р.

Мета статті – здійснити аналіз деяких листів св. Юстиніана до папи Гормізди щодо богословської діяльності скіфських ченців у справі пояснення халкидонського оросу.

У 519 р. на культурному кордоні Римського і Константинопольського патріархатів, в провінції Мала Скіфія (територія сучасної Румунії), спалахнули суперечки між прихильниками і супротивниками пояснення халкидонської христології шляхом впровадження теопасхистських формул. Ця церковна область перебувала в юрисдикції Константинопольського Патріархату, але за сво-

єю мовою спілкування (латинською) і культурою була дуже близька до Риму. «Скіфські ченці» на чолі з Іоаном Максентієм були звинувачені в монофізитстві за свою прихильність до вислову «Син Божий постраждав плоттю». Проте зрозуміло, що страждання плоті зовсім не означало «страждань» Бога, оскільки Бог страждати не може. Початок цих суперечок, очевидно, має коріння в підозрах східних прихильників Халкидону, що їхні західні брати схиляються до несторіанського тлумачення соборних визначень про спосіб єднання двох природ у Христі.

Міркуючи подібним чином, скіфські ченці звернулися спочатку до Константинополя, де здобули деяку підтримку, а потім до папи Гормізди, однак у листі відповіді від папи вони отримали не схвалення своєї віри, а осуд. Ситуацію ускладнювало те, що папа отримував інформацію з Константинополя переважно від монахів-акимітів (Ἀκοίμητοι), які виступили проти теопасхизму. Тут треба трохи детальніше висвітлити причини, які спонукали насельників монастиря «Невсипущих», заснованого святим Олександром, учнем преподобного Симеона стовпника, виступити проти «скіфів». Насельники монастиря свого часу прославилися твердим сповіданням православної віри в протистоянні «Енотикону» імператора Зенона, але, по суті, вони належали до прихильників антиохійської богословської традиції, підтримуючи жваві стосунки з Сирією і не бажаючи вживати термін «іпостасна єдність» щодо способу єднання природ. Саме до настоятеля оби-

телі, наступника святого Олександра, в 433 р. і було написано послання Іви Едеського з роз'ясненням пунктів «антиохійської унії», при чому ця подія витлумачувалася як перемога антиохійців над святим Кирилом. Це так зване несторіанство без Несторія виявилось не просто живучим, але й досить популярним серед богословів Сходу та Заходу в часи святого Юстиніана, а саме послання було не чи іншим, як відомим листом Іви до перса Мара [7, с. 149]. Відкидаючи 12 анафематизмів святого Кирила, акиміти природно не приймали теопасхізм скіфських монахів. Папа не заборонив категорично формулу «Син Божий постраждав плоттю», але відгукувався про неї як про «двозначну і спокусливу», оскільки вона, як відомо, була запропонована ще Євтихієм і містилася в «Енотиконі» [1, с. 369]. Оскільки угода 519 р. між Константинополем і Римом, схвалена імператорським двором, містила в цьому питанні деяку неясність, частина монахів під керівництвом Максентія відправилася в Рим, щоб переконати папу в тому, що міцність халкидонської позиції вимагає формального прийняття теопасхізму. Святий Юстиніан був спочатку стурбований їхньою поїздкою, ймовірно, побоюючись, що вона спричинить ускладнення з Римом, тому у своєму листі він попросив папу вигнати ченців [9, col. 475]. Однак монахи, проживши в Римі чотирнадцять місяців, отримали деяку підтримку від свого співвітчизника-скіфа знаменитого каноніста Діонісія Малого, а також від експерта з богослів'я африканського єпископа святого Фульгенція Руспського. Тоді Юстиніан, змінивши свою думку і розібравшись в термінології, яку використовували «скіфи», написав Гормізді ще один лист з проханням до папи «здійснити те, що дає мир і злагоду святым церквам», і дати «швидку відповідь, яка б задовольнила благочестивих ченців» [9, col. 476 В]. Імператор, використовуючи все своє красномовство, намагався знайти спосіб схилити Рим до запланованого богословського компромісу. Підтримка папи як незаперечного авторитету «правила віри» на Заході традиційно використовувалася східними ще з часів святого Афанасія. Саме тому Римський престол користувався при Юстиніані найвищим церковним авторитетом. У своїх листах до римського єпископа імператор називав його «святішим» [9, col. 430 – 431], «блаженнішим» [9, col. 475],

«папою» [9, col. 468 – 487] і т. д. В одному посланні імператор прямо називає папу «першим понтифіком» [9, col. 450 С, D], а в одній зі своїх новел «Щодо церковних прав і честі і різних інших питань» імператор говорить, що «блаженніший архієпископ Константинополя, Нового Риму, займає друге місце після святійшого апостольського престолу Старого Риму» [5, vol. III, col. 655].

Проте це не заважало Юстиніану іменувати «Вселенським патріархом» або «Благословенним патріархом» і Константинопольського єпископа [7, vol. III, Nov. 83, prefatio; Nov. 123. 22], а при нагоді просто вимагати від папи поступок в тих питаннях, які здавалися йому швидшим і найкоротшим шляхом приведення еретиків до примирення з Православною Церквою. До речі, хоча у своєму законодавстві імператор Юстиніан I [7, vol. III, Nov. 131. 2] і говорить про першість папи перед патріархом Константинополя, проте водночас в розпорядженні імператора Юстиніана I від 530 р. велика церква Константинополя названа «матір'ю православної релігії всіх християн» і «главою всіх інших (церков)», її привілеї «щодо свячень єпископів і права сидіння (на соборах) попереду інших» підтверджуються «на вічні часи» [7, vol. II. I. 2. 24].

Це дало підстави деяким католицьким історикам вважати, що святий Юстиніан беззаперечно визнавав авторитет Римського папи [8, с. 426]. Така ж думка відображена і в енциклопедичному словнику «Християнство», де говориться, що в політиці насадження повної ортодоксії цар знаходився під впливом римських пап [13, с. 289]. Проте з огляду на наведені вище місця з листування імператора і на поведінку папи Вігілья, про що буде сказано згодом, ми маємо всі підстави для того, щоб заперечити таке необґрунтоване твердження.

Таке звертання імператора до папи треба розглядати не тільки як звичайну грецьку компліментарність, але як звичайне підтвердження тих постанов Вселенських соборів, які встановили диптих Православних Церков на території імперії. У цих канонах Римський папа традиційно посідав перше місце [5, правила 3 II і 28 IV Вселенських соборів], хоча й і не погоджувався, можливо, не стільки з вивченням Константинополя, скільки з найменуванням його іншим або Новим Римом.

Незважаючи на лист імператора, в 520 р. Гормізда вирішив вигнати ченців, заявивши, що теопасхистська формула не потрібна. Іоан Максентій з Константинополя послав папі різкий протест, вказуючи, що їхні намагання утвердити теопасхистську формулу мають лише одну мету – заперечити будь-які несторіанські думки в тлумаченні соборних визначень. Імператор Юстиніан зі свого боку продовжував підтримувати скіфів [8, col. 476 B – 477 A]. 25 лютого 520 р. помер патріарх Іоан Каппадокієць (518 – 520), і на його місце був обраний Єпифаній (520 – 535). А трохи раніше, 19 січня, коли виходив з лазні, був убитий кинджалом знаменитий Віталіан, який також захищав скіфських монахів. Смерть консула досі залишилася в числі загадок історії. Одні вважали, що це було помстою когось із городян за ті неприємності, які Віталіан заподіяв при облозі Константинополя, інші вважали, ніби це помста монофізитів [13, с. 154]. А Іоан Нікіуський писав, що це сталося через ненависть воєначальника до монофізитського патріарха Севіра, про що той йому пророкував [4, р. 563]. Деякі пліткували, що за цим стоїть тінь царського племінника Юстиніана. Проте саме з цього часу релігійна політика імператора, спрямована на об'єднання папи, Константинопольської Церкви й антихалкидонського Сходу, буде зосереджена на теопасхистській формулі, яка, як він тепер у цьому впевнився, була необхідна для «миру і згоди».

Проголошений 4 квітня 527 р. співімператором з Юстином I, Юстиніан успадковував престол свого дядька після його смерті 1 серпня того ж року. Ще під час царювання Юстина він прийшов до переконання, що теопасхистська формула повинна бути прийнята халкидонітами, щоб відвернути від них всяку підозру в несторіанстві. Тому він відразу включив її в імператорське сповідання віри, також вона слугувала преамбулою до його знаменитого Кодексу, опублікованого в 528 р. Цікаво, що на Заході спочатку також говорили про те, що «один із Трійці постраждав», і лише після відкинення папою Феліксом «Енотикону» імператора Зенона вислів «один із Трійці» був замінений на «одна особа із Трійці», що було більш притаманним для несторіан ніж для православних через той зміст, який вони вкладали в поняття особи. По суті, це був богословський па-

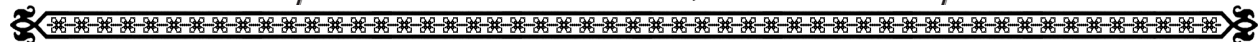
радокс – Схід і Захід залишалися православними, допускаючи різну термінологію, причому термінологія східних була подібною до монофізитів, а західних – до несторіан [10, с. 531 – 532]. Таким чином, для самих православних треба було насамперед з'ясувати термінологію, очистивши її від еретичних відтінків православним контекстом.

У цих богословських суперечках імператор Юстиніан Великий проявив себе не тільки як головний візантійський політик VI ст., але і як провідний православний богослов того часу.

Це був імператор, який найбільш вдало поєднав своє світське служіння з покликанням богослова. Названі його іменем богословські твори були написані ним самим, а не його радниками, принаймні, жодних спростувань цьому немає [8, с. 145]. Якщо імператор в деяких конфліктах прагнув згладити гострі кути догматичних суперечок, тим самим показуючи себе більше як політика, то з цього, всупереч деяким сучасним дослідникам, далеким від практичної церковної політики, зовсім не впливає, що питання церковного життя він відсував на задній план. Просто він знав реальну ціну, яку Церкві й державі доводиться платити за догматичні конфлікти, і всіма силами намагався її зменшити.

Святий Юстиніан добре розумів, що на монофізитську критику треба відповісти чимось більшим, ніж самі лише апофатичні за своїм змістом поняття. Він усвідомив той факт, що халкидонське визначення як самостійна формула не може остаточно вирішити тривалу христологічну проблему, що зміст цього визначення повністю залежить від його пояснення. Звідси йому треба було вдатися до конструктивних інтерпретацій Халкидону, першою з яких було повернення до теопасхизму святого Кирила Олександрійського, який так ревно відстоювали «скіфи» в Римі [10, с. 553 – 556].

Саме тому нагальним завданням політики Юстиніана було відвести монофізитське звинувачення, що Халкидон зрадив Кирила, а відтак виключити надалі можливість розуміти халкидонську формулу «дифізитським», або антиохійським, способом. Але Юстиніаном та його радниками керувало не тільки бажання умирити монофізитів. Вони також усвідомлювали внутріш-

ню слабкість і суперечливість самої позиції «дифізитів», яка, наприклад, забороняючи говорити, що «Логос помер у плоті», суперечила вченню про «взаємодію властивостей» або, принаймні, зводила її до чисто словесної і номінальної формули. Бо якщо Логос через Свою божественну природу не міг померти, то як тоді Він міг народитися від Діви? А якщо не Він Сам народився від Марії, як Її можна називати Богородицею? Позиція чистих «дифізитів» також ставила під питання не тільки монофізитство, але й визначення Ефеського собору. Тому Юстиніан всіляко заохочував тих, хто в халкидонському таборі захищав «теопасхистські» формули: Іоана Граматика, який опублікував між 514 і 518 рр. «Апологію» Халкидонського собору, Іоана Максентія і «скіфських монахів», а пізніше – Леонтія Єрусалимського [13, с. 85 – 86].

Спочатку, бажаючи примирити монофізитів з халкидонітами, імператор відкрив у 533 р. в столиці богословський диспут. Інформація про хід переговорів відома з листа Інокентія Маронійського до пресвітера Фоми. Православні та севіріани – найпоміркованіші з монофізитів – були представлені шістьма єпископами від кожної партії в супроводі кліриків та експертів. Сам імператор разом з патріархом Єпифанієм були присутні на третьому й останньому засіданні. Севіріани погодилися, що Євтихій був єретиком і що Діоскор, хоча і був особисто православним, зробив помилку, прийнявши його без розкаяння в спілкування у 449 р., і тому в імператора Маркіана було достатньо причин, щоб скликати новий Вселенський собор у Халкидоні. Халкидоніти ж повністю погодилися з теопасхистською формулою. Однак залишалася неузгодженість у термінах, які використовувалися халкидонським визначенням. Севіріани повторювали своє звичайне заперечення проти «новація» – вислову «в двох природах», якого не вживав святий Кирило, а також супроти того, що Халкидонський собор реабілітував Феодорита й Іву. Православні, яких очолював Іпатій Ефеський, відповідали, що Ісус Христос постраждав як один із Трійці і що Йому одному й тому самому належать чудеса та страждання, але одному не в значенні природи, а в значенні особи. Бо постраждав Христос саме плоттю, а чудеса творив як Бог.

Імператор сподівався, що всі монофізити – учасники диспуту – приєднаються до Церкви, проте це зробив лише Філоксен, єпископ Доліхський, з певним числом монахів та кліриків [1, с. 374 – 378].

Незабаром були опубліковані два імператорські послання, які виражали погляди Юстиніана на релігійне становище в імперії. Перше було направлене всім найбільшим Церквам (за винятком Олександрії, яка перебувала в руках монофізитів); друге було адресоване Єпифанію Константинопольському.

Ще раз висловлюючи своє схвалення осуду Несторія, Євтихія й Аполлінарія, імператор урочисто заявляв, що жоден із чотирьох Вселенських соборів, включаючи Халкидонський, ніколи не буде виключений з диптихів. Підтвердивши, таким чином, свою вірність Халкидону, він також оголосив православною теопасхистську формулу: «Один зі Святої Трійці постраждав плоттю». Також у чин звершення літургії в Константинополі було введено спів тропаря «Єдинородний Сину...», в якому міститься саме ця формула. Це було, звичайно, зроблено з наміром популяризувати теопасхизм, внівши його у богослужіння, подібно до того, як раніше вчинили монофізити, вводячи в літургію трисвяту пісню з інтерполяціями. Однак піснеспів «Єдинородний Сину...» не залишає жодного сумніву в тому, що постраждав тільки Син Божий, без будь-якої можливості віднести це до всієї Святої Трійці, що дало привід для монофізитського варіанту трисвятого.

З одного боку, гімн стверджує віровизначення Халкидонського собору про дві природи у Христі, наголошуючи як на Божественній (Христос називається Єдинородним Сином, безсмертним, прославленим разом з Отцем і Святим Духом), так і людській природі (Христос втілюється і без зміни (істинно і незмінно) став людиною і так само зазнав розп'яття). З іншого боку, в душі неконфліктної політики Юстиніана для вираження православної думки використовуються улюблені монофізитами формули. У цьому випадку такою формулою є «Один від Святої Трійці», якою монофізити підкреслювали свою віру лише в єдиносущність Сина Отцю і Святому Духу (відповідно до вчення Нікейського собору), але не в єдиносущність Христа людству. Ця формула, будучи спочат-

ку монофізитською, у поєднанні з іншими, безперечно, православними словами гімну втрачає свій «монофізитський» відтінок і стає цілком прийнятною з погляду Халкидонського собору. Така тактика зовнішніх словесних поступок монофізітам при твердому збереженні вчення Халкидонського собору була характерною для Юстиніана I [3, с. 242] і знайшла своє гідне завершення на V Вселенському соборі.

Отже, зі сказаного видно, що під час здійснення своїх планів об'єднання єретиків із Православною Церквою імператору прийшлося зіштовхнутися з різними труднощами, що викликало до життя низку комбінацій, на які був змушений піти уряд імперії. Диспут, проведений в столиці, хоча й не увінчався яки-

мось остаточно визначеним результатом, все ж показав, що існують шляхи можливого примирення між конфліктуючими сторонами. Тут треба зауважити, що подібний метод переконання імператор застосовуватиме в подальші часи не раз. Так, після смерті Феодори в 548 р. він знову спробує умовити сирійських монофізитів приєднатися до Церкви, проте цей задум Юстиніана залишиться нереалізованим через небажання «старців, прикрашених сивиною», йти на примирення з православними [2, с. 66]. Тому можна говорити про те, що самі монофізити були винуватими в припиненні богословського діалогу, поставивши на перше місце свої вузько конфесійні інтереси, чим заподіяли непоправної шкоди Церкві.

1. Болотов В. В. Лекции по истории Древней Церкви : в 4 т. – СПб., 2006. – Т. 1, 4.
2. Дьяконов А. П. Иоанн Ефесский и его церковно-исторические труды. – СПб., 2006.
3. John, Bishop of Nikiu. Chronicle. – London, 1916.
4. Карташев А. В. Вселенские соборы. – М., 2002.
5. Corpus Juris Civilis. – Vol. II. Codex Justinianus / Ed by Paul Kruger. – Berlin. Weidmans, 1929; Vol. III. Novelle / Ed by R. Schoel and W. Kroll. – Berlin. Weidmans, 1928.
6. Книга правил святых апостолів, Вселенських і Помісних соборів і святих отців / пер. з рос. С. М. Чокалюка. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2008.
7. Лаба В., о., д-р. Патрологія. – Львів, 1998.
8. Лурье В. М. История Византийской философии. Формативный период. – СПб., 2006.
9. Migne J. P. Patrologiae Latinae Cursus Completus: 221 vols. – Paris, 1844. – Vol. 63.
10. Мейендорф И., прот. Византийское наследие в Православной Церкви. – К., 2007.
11. Оксюк М. Ф. Теопасхитские споры. – СПб., 2009.
12. Феофан. Летопись византийца Феофана от Диоклетиана до царей Михаила и сына його Феофилакты / пер. В. И. Оболенского и Ф. А. Терновского. – М., 1884.
13. Христианство : энциклопедический словарь : в 3 т. / под ред. С. С. Аверинцева, А. Н. Мешкова. – М., 1995. – Т. 3.

*Archpriest Kostiantyn Lozynskyi,
Doctor of Theology, Professor,
Head of the Chair of Theology and Philosophy of
Kyiv Orthodox Theological Academy*

PARTICIPATION OF "SCYTHIAN MONKS" IN THEOLOGICAL DISPUTES OF THE 6TH CENTURY.

The article deals with the origin of the theology of teopashizm as a tool to overcome the Monophysite schism. The idea to explain the definition of Council of Chalcedon in 451 by implementing of the teopaschist formulas belonged to the "Scythian" monks, whose work formed the basis of the theology in the 6th century.

Keywords: *theology, teopaschizm, Rome, Pope, St. Justinian, monophysites, Orthodox, halkydonits*